

RÉTORIKA – NÁSTROJ PREZENTÁCIE SLOVENSKEJ NÁRODNEJ IDENTITY

Mária Holubová*

RESUME

Communication is platform from which the presentation of Slovak national identity should come out. The fact, that since 2004 Slovakia has been the member of the European Union leads us to re-think existing techniques of presentation and conventional model of thinking and communication at this level. The communication level is created in accordance with the new requirements and trends and could be the reason for a change in the process of image improvement of the Slovak republic abroad. Presentation is a process, which demands long-lasting development and that is the reason for us to think, that for its creation it is suitable to search for essentials, which loom from the traditional antic communication model.

KEY WORDS: *Rhetoric, presentation, communication model*

RESUMÉ

Platforma, z ktorej by sa mala odraziť prezentácia slovenskej národnej identity je komunikácia. Fakt, že Slovensko je už od roku 2004 členom EÚ nás nabáda prehodnotiť doterajšie postupy prezentácie a tradičný model myslenia a komunikácie v tejto rovine. Komunikačný model je vytvorený v súlade s novými požiadavkami a trendami a mohol by priniesť zmenu v procese vylepšenia imidžu SR v zahraničí. Prezentácia je proces, ktorý si vyžaduje dlhodobý vývoj a preto si myslíme, že pri jeho vytváraní je vhodné čerpať základy, ktoré vyrastajú z tradičného antického komunikačného modelu.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: *Rétorika, prezentácia, komunikačný model*

Výraz rétorika (Rhétoriké) zaviedol do praktického života **Platón** vo svojich *Dialógoch*. V rovine nociónality¹ s týmto pojmom úzko súvisia slová rhézis, rhétra, čo znamená rozhovor, hovorenie, rozprávanie, a odlišujú sa od ďalšieho

* PhDr. Mária Holubová pôsobí ako odborná asistentka na Katedre medzinárodných vzťahov a diplomacie Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, maria.holubova@umb.sk.

¹ Pojem nociónalita znamená, že pomenujeme nastolené problémy s určitým cieľom vymieňania si názorov na vyriešenie problému.

stupňa a základu pre rétoriku v dnešnom ponímaní a to je rhétos, čo znamená pomenovať. Preto je rétorika umením ovládať slovo a súčasne aj odbor, ktorý sa nad rôznymi možnosťami použitia logos racionálne zamýšľa, vystihuje jeho zákonitosti a pokúša sa ho kodifikovať prostredníctvom usporiadaného súboru pravidiel. Od počiatku sa pod pojmom rétorika nerozumie každá rečová činnosť, ale iba tá, v ktorej ide o ovplyvnenie auditória, a to v určitej chvíli a s využitím tých okolností, ktoré reč sprevádzajú. Úlohou rétora je využiť všetko, čo môže v danej situácii auditórium presvedčiť. Najstarší učitelia rétoriky neformulujú len zásady pôsobivého jazykového prejavu, ale tiež presvedčajú poslucháča o tom, že tieto zásady sa dajú naučiť.

Snaha o podrobné vysvetlenie toho, čo vlastne rétorika je, ktoré poznatky zahrňuje a čomu ako súčasť niekdajšej sústavy základných slobodných umení slúži, nevedie k jednoznačným výsledkom. Predovšetkým tomu bráni premenlivosť postavenia rétoriky v jednotlivých obdobiach spoločenského vývoja, od jej začiatkov v antike až po súčasnosť. V antike a v stredovekom školstve a ešte s väčšou intenzitou potom v duchovnom živote európskej renesancie bola rétorika ústredným článkom výchovy mladého človeka a budúceho vzdelanca. Zaujímala významné miesto v teórii a praxi kazateľstva a slúžila tiež ako kľúč k výkladu biblických textov a krásnej literatúry. Až nástup karteziánskej filozofie a v oblasti umeleckej literatúry vzbura romantikov voči všetkému, čo záväzne predpisuje, vyvolali jej ústup a potom aj jej úplný zánik. (Kraus, 1981)

Rétorika vyrástla na štyroch základných pilieroch európskeho myslenia: gréckej láske k múdrosti, rímskej viere v spravodlivosť, zosobnenej v sústave rímskeho práva, judaisticko-kresťanskom poňatí viery a renesančnej dôvere v človeka a v silu jeho tvorivých schopností. V tomto zmysle rétorika bola a je stavebným kameňom klenby európskej vzdelanosti a kultúry, ktorý na týchto pilieroch spočíva. Rétorika nielenže je výsledkom integračných tendencií európskeho myslenia a dorozumievania, ale sa na utváraní európskeho myslenia významne podieľala. (Kraus, 1998)

Za dve tisícročia od ich vzniku sa v zásade nezmenil ani obsah rétorických poučiek, ani obvyklý spôsob ich usporiadania alebo zaužívaná terminológia. Rovnaká zostáva aj cesta, ktorou prechádza človek od námetu reči k jeho zvukovému alebo písomnému stvárneniu. Keď v septembri roku 1416 humanisti **Poggio Bracciolini**, **Cincio Romano** a **Bartolomeo Monte Pulciano** po usilovnom pátraní objavili verziu **Kvintiliánovho** diela *Základy rétoriky*, stáva sa

toto 1300 rokov staré dielo normou súčasného literárneho prejavu. To isté platí aj o náleze v talianskom meste Lodi, kde biskup **Gerardo Landrani** v roku 1526 objavil **Cicerónov** rukopis *O rečníkovi*, na základe ktorého vznikli príručky kultivujúce jazyk a štýl kultúrnej elity. (Kraus, 1998) Podľa **Umberta Eca**, predstaviteľa modernej semiotiky², najväčší vplyv na rozvoj rétoriky majú **Aristotelova** *Poetika* a *Rétorika*. Na ich základe vznikali teoretické práce, umelecké diela a moderné jazykovedné a literárnovedné prúdy, ktoré sú „*aristotelovské svojím duchom, vytyčovanými cieľmi, výsledkami a mnohoznačnosťami*“ (Kraus, 1998, s. 9).

Do rétoriky ako praktickej sústavy návodov na účinnú komunikáciu prenikajú dobové úvahy filozofov a mysliteľov, ktorí sa zaoberali jazykovým a literárnym štýlom, logikou argumentácie, psychológiou presvedčania. Rétorika učí, ako zostavovať texty, ale aj ako im porozumieť a ako pochopiť normy, ktoré určujú proces jazykovej štylizácie. Počas dlhého historického vývoja rétorika prestáva byť jazykom o jazyku (metajazykom) výhradne len verejných prejavov prednášaných na politickom zhromaždení alebo pred súdom. Mení sa na metajazyk vývojových etáp kultúry ako celku a stáva sa kľúčom k interpretácii textov a dorozumievacích aktivít. (Kraus, 1998)

Prijímanie a odmietanie rétoriky v čase a priestore značne varuje. Svoje racionálne a hodnotiace postoje voči rétorike menia, často úplne zásadne, filozofia, veda, školstvo, právne systémy. Stotožnenie sa princípov humanizmu v 14. – 16. storočí s rétorikou sa v tej istej dobe strieda s racionalistickým úsilím oslobodiť mysliaci subjekt od nástrah, ktoré procesom poznania a dorozumievania kladú do cesty metaforický jazyk rétoriky a najrôznejším klamom otvorená rétorická argumentácia. Tieto nástrahy má na mysli **Francis Bacon**, keď varuje pred idolmi trhu, „*ktoré vyplývajú zo vzájomného dohadovania a obcovania ľudského pokolenia.*“ **René Descartes** popiera akúkoľvek úlohu rétoriky vo výchove mladého človeka a v procese poznania pravdy. „*Veľmi si vážim výrečnosť a bol som zaľúbený do poézie, ale myslím som si, že je skôr darom ducha, ako ovocím štúdia. Tí, ktorí majú najsilnejší úsudok a ktorí dokážu usporiadať svoje myšlienky, aby ich urobili jasnými a zrozumiteľnými, vždy môžu najlepšie presvedčiť o tom, čo navrhujú, aj keby hovorili jazykom nevzdelancov a nikdy neštudovali rétoriku. A tí, ktorí majú*

² Semiotika (z gréčtiny): veda, teória o systémoch znakov, o ich fungovaní v spoločnosti, o ich vzťahoch k mysleniu, objektívnej realite a k človeku. (Veľký slovník cudzích slov, 1997)

krásne nápady a dokážu ich vyjadriť ozdobne a pôvabne, budú básnikmi, aj keby nepoznali pravidlá poetiky“. (Kraus, 1998, s. 10)

Descartov výrok je zároveň anticipáciou revolty, s ktorou o 150 rokov neskôr v oblasti umeleckej tvorby vstupuje romantizmus, revolty namierenej proti záväzným naučiteľným normám diškurzu, proti normám, ktoré zväzujú originalitu a neopakovateľnosť individua a jeho štýlu.

Príčin, prečo racionalizmus a osvietenstvo viedli od prvej polovice 17. storočia – zámerne aj podvedome – najprv k obmedzeniu rétoriky a potom k jej úplnému zániku je niekoľko (Kraus, 1998):

1. Mení sa charakter odborného a vedeckého, súdneho a politického prejavu. Poznanie a presvedčenie sa nerodí už v dišputách, ani nespočíva v konfrontácii alternatívnych názorov a v schopnosti presvedčiť partnera, ale utvára sa ako výsledok myšlienkového procesu, ktorý je založený na racionálnom úsudku, alebo na analýze doložených empirických faktov. Obraznosť, ktorá vznikla aplikáciou rétorických pravidiel a závislosť na kanonických vzoroch ustupujú štýlovej priezračnosti a triezvosti. V dôsledku tohto sa objavujú nové vzory diškurzu. Vo vede silnie optimistická dôvera v neobmedzené možnosti ľudského poznania.
2. K zániku rétoriky prispieva aj kníhtlač a všeobecný rast gramotnosti. Rastie trh s knihami, encyklopédiami, odbornými časopismi a to spôsobuje, že sa vo verejnom oficiálnom styku úloha rečnickeho prejavu znižuje.
3. Významnou hodnotou sa stáva originalita diškurzu, ktorá vystriedala metódu imitatio, napodobňovanie uznávaných vzorov. Vedu poznačilo úsilie o vlastné videnie sveta, ktoré sa opiera o empiricky zhromaždený materiál, alebo o vlastný logický úsudok poznávajúceho subjektu³. V umeleckej literatúre s požiadavkou štýlového novátorstva prichádza romantizmus, ktorý vyrastá z individuálnych zážitkov.
4. Jednota medzinárodnej komunity vzdelancov sa rozpadáva. Úlohu latinčiny začínajú preberať národné jazyky, ktoré sa postupne prepracovávajú k jazykovej a literárnej precíznosti. Ideálom doby už nie je jednotná latinčina a jej klasická podoba, ale svojbytnosť a odlišnosť multijazykovosti a multikulturality. Pokusy zastaviť tento vývoj

³ Na začiatku 16. storočia sa renesančný politik Niccolo Machiavelli vedome odchyľuje od ustáleného rétorického vzoru moralizujúcich „speculum regis“ (zrkadiel vládcov) a so sociologickou presnosťou vypracováva stratégiu politického boja, ktorý dôsledne smeruje k dosiahnutiu stanoveného cieľa – víťazstvo „per fas et nefas“ (všetkými prostriedkami). (Machiavelli, 1986)

konštruovaním umelých jazykov medzinárodného dorozumievania sa stretávajú s neúspechom.

5. Zrod historickej a porovnávacej jazykovedy presúva záujem vedcov na štúdium vnútorných zákonitostí jazykového vývoja, predovšetkým v hláskosloví a v gramatike. Revolúciu v poznávaní jazyka a jeho zákonitosti vyvoláva vznik indoeuropeistiky ako nového filologického odboru, ktorého cieľom je odhaliť najstaršie doložené, alebo rekonštruované fázy vývoja jazykového systému. Vytráca sa zreteľ zameraný na text ako hlavný predmet rétoriky, jazyková deskripcia nahrádza normatívne prístupy k jeho utváraniu. Pretože sa rétorika stále viac obmedzuje prevažne na súbor praktických rád a pokynov, prestáva byť považovaná za rovnocennú zložku filologického skúmania a postupne stráca svoje vedecké ambície.

Na tento vývoj zareagovali najmä filozofi. **John Locke** označuje rétoriku za „*mohutný nástroj podvodu a klamstva*“, **Kant** jej vyčíta manipulativnosť a vyraduje ju z kritickej komunikácie, ktorá je poslaním nezávislého mysliteľa. **Leibniz** a jeho pokračovatelia vytyčujú ideu umelého jazyka, oslobodeného od zvodov rétorickej polysémie a manipulácie.

Vymenované príčiny, ktoré sa zrodili v epoche osvietenstva, však v súčasnej dobe strácajú platnosť. Dokonca natoľko, že každá z nich prechádza v svoj úplný opak. V súvislosti s tým sa do kontextu sveta poznamenaného postmodernou kultúrou vracia aj rétorika. Domnievame sa, že:

1. Odborný diškurz sa rétorizuje – stráca svoju nezaujatosť, objektívnosť, zrkadlí sa v ňom snaha o pochopenie otvorenosti a plurality sveta, o vyjadrenie osobného postoja a osobnej zodpovednosti za riešený problém. Veda stále viac legitimuje otázky, ktoré majú alternatívne riešenie. Vedec poznáva, že nestojí nad skúmanou realitou, ale že aj on sám a nástroje, ktoré má k dispozícii, sú jeho neodmysliteľnou súčasťou. Silnie presvedčenie, že objektívnosť vedeckého poznania je ilúziou. Je pozoruhodné, že s týmto názorom prichádzajú aj predstavitelia prírodných, exaktných vied, tak ako aj spoločenských. Vzrastá úloha axiologických súdov, paradoxov, náhod, alternatív, rešpektu k odlišnému prijímaniu sveta. Objavuje sa nový fenomén, individuálny, subjektívny, vedecký štýl, ktorý chce nielen popisovať a analyzovať, ale aj presvedčiť o veciach, ktorým chýba konečné riešenie.

2. Vďaka televízii a ďalším zvukovým médiám verejná komunikácia znovu objavuje úlohu hovoreného slova. Primárna podoba verejných vystúpení vedcov a politikov býva často hovorená, rýchlosť a pohotovosť počítačovej a spojovacej techniky tradičné rozdiely medzi písaným a hovoreným prejavom do značnej miery stiera. Podobne ako auditórium na aténskej agore, alebo na rímskom fóre, môže moderný televízny divák vnímať každé gesto, každý odtieň hlasu ľudí, ktorí rečia a ktorí ho chcú presvedčiť, získať, vtisnúť sa mu do pamäti.
3. Významnou hodnotou sa stáva intertextualita – autor, rovnako ako interpret umeleckých a politických textov, využíva citácie, parafrázy, vedomé a podvedomé alúzie na iné texty. Do komunikácie súčasne vstupuje aj ďalšia vedomá súvislosť – interdiskurzivnosť, to znamená včleňovanie textov k rôznym žánrovým a štýlovým vzorcom a súčasne aj narušovanie tradičných spôsobov vyjadrovania. Ožíva tak “imitatio” antickej rétoriky, výrazový prostriedok, ktorý sa stáva komunikačnou hrou a komunikačnou stratégiou zároveň.
4. Média a televízne kanály vytvárajú nový typ nadnárodného auditória. V rámci tohto spoločenstva sa opäť, ako kedysi v prípade latinčiny a gréčtiny, presadzujú tendencie k posilňovaniu úlohy jazykov medzinárodného dorozumievania.
5. K renesancii rétoriky prispieva aj komunikačný obrat v súčasnej vede o jazyku. Jazyk sa stále viac chápe v pragmatických, sociálnych, logických, psychologických, filozofických súvislostiach, ktorých dôležitosť anticipovala rétorika so svojim akcentom na výchovu k ovládnutiu prelínajúcich sa odborov trívia⁴.

Výraz rétorika sa v súčasnej dobe veľmi rýchle šíri v jazyku vedy, publicistiky aj v bežnej hovorovej reči. Oprávnené vzniká predstava, že každý človek túto disciplínu inak chápe a inak ju aj hodnotí. Existujú názory, ktoré vyzdvihujú potrebu modernej rétoriky ako jazykovej, myšlienkovvej a etickej precíznej podoby verejných prejavov a dorozumievania vôbec, ale aj názory, ktoré rétoriku odmietajú, pretože znamená synonymum slovného balastu, neúprimnosti, alebo zámernej falošnej argumentácie.

⁴ Gramatika, dialektika, rétorika.

Protiklad v hodnotení rétoriky vyplýva aj z jej postavenia v dejinách európskeho školstva. Schopnosť účinne komunikovať sa vždy chápala ako neodmysliteľná súčasť výchovy človeka a občana, ako nevyhnutná súčasť ovládnutia praktických a teoretických vedomostí, ako súčasť aktívneho a kontemplatívneho života. Na druhej strane rétorika ako školská disciplína ľahko podlieha prejavom rutiny a pedantizmu. Tie narastali hlavne v období, keď sloboda slova ako nedeliteľný atribút demokracie a predpoklad aktivity štátnika a angažovaného občana musela ustúpiť strnulej obradnosti rečníckych vystúpení, ktoré nás utvrdzovali v predstave o nemennosti spoločenských pomerov.

Súčasná renesancia rétoriky ako odboru nie je prekvapivá. Hlavne preto, že je inšpirovaná nielen snahou lepšie pochopiť históriu ľudského dorozumievania, ale je aj obsahom odborov, ktoré súvisia s prevažne moderným vývojom spoločnosti, ako sú teória komunikácie, žurnalistika, marketing, stratégia presvedčovania, reklama, teória argumentácie, analýza rečových aktov.

Komunikačný model v antickej spoločnosti

Základom a ústredným obsahom rétoriky je reč (Oratio). Reč chápeme nielen ako všeobecný výsledok ľudskej schopnosti komunikovať, dosiahnuť porozumenie, ale aj ako reflexiu konkrétnych podmienok, ktoré určujú kvalitu a účinnosť komunikácie vzhľadom k jej obsahu a funkcii a takisto aj vzhľadom k prostrediu, v ktorom sa dorozumievací akt odohráva. V zhode s obsahom základného súhrnného diela antickej rečníckej kultúry patrí k týmto podmienkam osobnosť rečníka, jeho znalosti, skúsenosť, talent, psychika, morálne vlastnosti, povaha auditória, sústava jazykových, štylistických a argumentačných prostriedkov, ktoré sú rečníkovi k dispozícii a v neposlednom rade funkčné a tematické odlišenie jednotlivých druhov rečníckeho prejavu. Tie majú poslucháča poučiť (Docere) alebo pobaviť (Delectare) a spolu s tým povzbudiť ku konaniu, alebo k zaujatiu stanoviska (Movere). (Quintilianus, 1985)

Antická spoločnosť chápala rétoriku hlavne ako umenie (Techné), ktoré podľa usporiadaného súboru pravidiel, alebo na základe napodobňovania klasických vzorov (Imitatio), učilo každého človeka, teda aj toho, ktorý nie je nadaný, dosiahnuť úspech pri vyjadrovaní vlastných názorov v danej situácii. Dominantné postavenie rétoriky vo výchove občana ako základná súčasť

antického kultúrneho dedičstva však radí sústavu rétorických poznatkov nielen medzi praktické zručnosti, ale aj medzi vedné disciplíny. Od začiatku vystupovala ako skúsenosť a rutina, ale zároveň aj ako významná zložka úsilia o poznanie a vysvetlenie skutočnosti. Tým sa spolu s gramatikou a logikou zaradila k dôležitým zložkám štúdia filozofie. Cieľom rétoriky je „*ad persuadendum accommodare dicere*“(hovoríť tak, aby sme presvedčili). (Quintilianus, 1985)

Paradoxom etickej dilemy rétoriky je skutočnosť, že úplná väčšina autorov kníh o rétorike a učebníc rétoriky opakovane zdôrazňovala, že sa rečník nezaobíde bez znalosti veci, o ktorej hovorí. Filozofické a logické poznanie tak vystupuje ako dôležitý predpoklad pôsobivej reči. Na druhej strane si filozofi boli vedomí toho, že bez pozornosti venovanej vlastnému jazyku a vlastnému spôsobu vyjadrovania, teda rétorike, nemôžu výsledky svojho poznania účinne podávať.

Ak chceme v našej práci hovoriť o súvislostiach rétoriky s etikou, nemôžeme nechať bokom ani jej dôležitú úlohu pri dosahovaní spoločenského konsenzu. Dôležitým predpokladom splnenia tejto úlohy bola sloboda slova, zaručujúca právo každého občana zúčastňovať sa verejného života, alebo obhajovať svoj spor pred súdom. Antická rétorika tak vyrastá bezprostredne z aténskej demokracie a z politickej a súdnej praxe republikánskeho Ríma.

Ako sme už zmienili vyššie, Antika dala základ aj kultivovanému jazykovému prejavu. Autori neboli zameraní len na monologizované prejavy, ale môžeme sa domnievať, že sa zaoberali problematikou kultivovaného bežného rozhovoru (*Sermo*), ktorý sa odlišoval od prejavu určeného širšej verejnosti, (*Contentio*): „*Neuvažujeme len o fórach, súdoch, rečníckych tribúnach, o sneme. Čo môže byť v ústraní príjemnejšie, alebo bližšie ideálu vzdelaného človeka, ako hovoriť vtipne a so znalosťou vecí?*“ (Ludvíkovský, 1927)

Je známe, že v antike existovalo niečo, čo by sme mohli označiť ako *Rhetorica sermonis*, neoficiálny rozhovor, konverzácia v ústraní, ktorá mala štyri základné vlastnosti:

1. *Dignitas* – dôstojnosť
2. *Demonstratio* – jasný výklad témy
3. *Narratio* – schopnosť rečniť
4. *Locatio* – zmysel pre humor a vtip.

Pokiaľ si antickí a neskôr aj renesanční autori všimali dialogické situácie, viac než ich jazykovú stránku vyzdvihovali atmosféru uvoľnenosti, priateľského ducha, ktorý tu má prevládať, túžbu vysvetliť vzájomné rozpory, dosiahnuť harmóniu v disonancii, prípadne aj chuť doplniť dialóg čašou vína, dobrým jedlom alebo potešením z krásnej prírody. Schopnosť pôsobiť silou slova, rozprávať, presvedčiť, bola v období antických začiatkov európskej vzdelanosti vysoko oceňovanou hodnotou.

Rétorika od doby svojho vzniku vychádza z dvoch dôležitých predpokladov – zo slobody slova (Parrésia) a zo slobody konania, ktorá umožňuje audióriu mocenskými tlakmi nevynútený príklon k najpresvedčivejšiemu variantu správania a k najlepšiemu z predložených argumentov. Doménou rétoriky teda nie je oblasť istoty, nevyvrátiteľného poznania (Apodeixis), ani vyhrážania a verbálneho násilia, ale oblasť domnienky (Doxa). Rozdiel medzi dialektikou, ktorá sa pohybuje v oblasti nezvratných súdov, a rétorikou, ktorá vyhľadáva to, čo sa javí vo veciach ako pravdepodobné, môžeme porovnať so symbolom pevne zovretej pästi (sled logických dôkazov) a so symbolom otvorenej dlane (strategickým usporiadaním rétorických argumentov). Etymológia gréckych výrazov (Peithein) presvedčovať a (Pistis) presvedčenie, významovo súvisia s latinským výrazom (Fides) viera a naznačuje mieru slobody a osobnej zaangažovanosti, ktorou sa rétorika líši od toho, čo sa človeku javí ako nutné, a tým aj nemenné a nezmeniteľné. Inak by sme mohli vysvetliť pôvod latinského slova (Persuadere) presvedčovať. Predpokladaný indoeurópsky základ svadús – sladký (slovanské sladk-, anglické sweet, nemecké süß), evokuje činnosť spojenú s lahodením, omamným vábením, teda s tým, čo sa rétorike vyčítalo už od dôb **Platóna**. (Kraus, 2000)

Model názorovej tolerancie – cesta k prezentácii slovenskej národnej identity

Naším cieľom na tomto mieste bude ukázať jednu z možností, ako prezentovať slovenskú národnú identitu v zahraničí, pričom využijeme vlastný návrh komunikačného modelu, zostaveného na základe prezentovaného antického komunikačného modelu. Proces vývoja zásad rétoriky, alebo v dnešnom chápaní verbálnej a neverbálnej komunikácie, trval niekoľko storočí. Komunikačný model, ktorý sa formoval v starovekom Grécku a jeho vývoj pokračoval v starovekom Ríme, nám môže poslúžiť ako báza, ťažisko, pri

formovaní slovenského komunikačného modelu.

Základným predpokladom kultivovaného jazykového prejavu je zvládnutie procesu nociality. Dovolíme si tvrdiť, že tento proces je, čo sa týka našej národnej identity, na veľmi nízkom stupni. Premisa, z ktorej budeme vychádzať je pojem "Rétorika" a v procese nociality budeme poznatky gréckej rétoriky aplikovať na úroveň slovenskej komunikácie. V tomto procese určitej analógie poukážeme na negatíva úrovne našej komunikácie, ktoré zároveň poškodzujú aj proces prezentácie našej národnej identity.

Pojem rétorika etymologicky pochádza z gréckeho výrazu rhétore techné, čo v preklade znamená umenie rečniť. My uvažujeme v intenciách, že tento proces osvojovania rečníckeho umenia v dnešnej dobe sa nezaobíde bez ďalšieho dôležitého procesu a to je umenie počúvať. Procesy sa navzájom nevyklučujú, my tvrdíme, že sú spolu logicky prepojené, pretože bez tohto prepojenia nie je možné v komunikácii dospieť k názorovej tolerancii.

Rétorika bola v minulosti základom všeobecného vzdelania a spolu s dialektikou a gramatikou tvoria základ vzdelanostnej bázy, ktorú nazývame trívium. Pojem gramatika v modernom ponímaní chápeme ako schopnosť jedinca zvládnuť spisovný jazyk a pravopis spisovného jazyka⁵.

Rovinu dialektiky je nutné s presnosťou ozrejmiť a kategorizovať. Bez logického myslenia a jeho postupov nie je možné v komunikácii dosiahnuť žiadny cieľ. Často sa stretávame s výrokom: „ja to viem, ale neviem to povedať“. Schopenhauer tvrdí: „Kto jasne myslí, jasne sa vyjadruje!“. Ak v procese komunikácie máme ozrejmený problém, vyargumentované predpokladané sporné tézy a sme o svojom názore presvedčení, bude adekvátny tejto realite aj náš jazykový prejav. Neprehľadná problematika, nezvládnutie argumentácie a názorová neistota spôsobujú chaos v myslení, čo sa prejaví aj na chaotickom jazykovom prejave. Ak o danom probléme neuvažujeme v logických súvislostiach, nepoužívame postupy logického myslenia, aj náš jazykový prejav bude mať nízku výpovednú hodnotu, a my nebudeme mať čo povedať. Vrátime sa k obľúbenej fráze väčšiny našej

⁵ Upozorňujeme na fakt, že pravopis slovenského jazyka má etymologický základ (Hodžovskohattalovská úprava, 1852), a preto nie je možné, aby základná škola a jej smernice v procese výučby vysvetľovala pôvod pravopisu. Dá sa to zvládnuť len disciplínou a permanentným opakovaním, kým nemáme pravopis „v oku“. Pokiaľ tento proces nezvládneme počas základnej školy, pravidlá pravopisu nebudeme ovládať, a na adekvátnej úrovni bude aj písomný prejav, ktorý je súčasťou ústneho jazykového prejavu.

populácie – „ja to viem, ale neviem to povedať“ a uzavrieme problematiku dialektiky v komunikácii tým, že k takému záveru sa nesmie dospieť a treba to z myslenia ľudí pozvoľným procesom odbúrať.

Poslednou časťou Trívia, rétorikou sa budeme podrobne zaoberať v nasledujúcej časti práce. Najskôr ozrejmieme rozdiel, ktorý je markantný v pojmoch rhésis a rhétos. Rhésis je rovina rozprávania, bežného rozprávania na úrovni hovorového štýlu, ktoré nerieši problém. Rovina rozprávania nie je považovaná v tomto prípade ani za rovinu vymieňania bežných informácií. Rhétos je vyšší stupeň diskurzu, ktorého základ tvorí pomenovanie (nocionalita), to znamená, že pomenujeme nastolené problémy s určitým cieľom vymieňania si názorov na vyriešenie problému. Teda pomenujeme cielene, lebo chceme niečo dosiahnuť. Aby bol tento stupeň modelu jasne vymedzený a kategorizovaný, treba ho analogizovať s pojmom demagógia a následne odlíšiť od tohto pojmu. Pojem demagógia tvorí nevyhnutnú súčasť rétoriky, ale v modernej komunikácii ho už radíme medzi historizmy.

Z psychosomatického hľadiska je veľmi dôležité ozrejmiť si pojem Parézia, kde jeho význam treba chápať v procese explikácie ako schopnosť jedinca pomenovať, štylizovať a prezentovať svoj názor pred auditóriom, bez tlaku a nátlaku strachu, že tento názor bude verbálne a neverbálne napadnutý. V súčasnosti je tento faktor najťažiskovejší v našej spoločnosti a možnosť odstránenia a odbúrania tohto tlaku vidíme v názorovej tolerancii, ku ktorej ale musíme procesuálne dospieť. Logicky z toho vyplýva, že musíme vedieť vybrať tú správnu formu, ako sa vyhnúť rozporom a dosiahnuť harmóniu v disonancii. Vo verbálnej zložke teda musí kooperovať s rovinou Doxy, v ktorej sa vyjadrujeme v rovine pravdepodobnosti, predpokladov a domnienky. Štylizácia prezentácie názoru by sa mala niesť v nasledovnom slovesnom vyjadrení: ja si myslím, ja sa domnievam, ja predpokladám, je pravdepodobné. Ak použijeme formulácie s roviny Apoxidis, keď svoj názor formulujeme ako nezvratný fakt, nevyvrátiteľnú istotu, predpokladáme situáciu, kedy názor nezaujme, nezíska, nepodnieť k ďalšiemu uvažovaniu, ale evokuje averziu až odpor.

Posledné štádium práce na komunikácii do tohto modelu už vložili rímski rečníci a je to oblasť presvedčenia a presvedčovania. Ak presne pomenujeme problém a zaujmeme k nemu stanovisko, vystúpime s ním pred auditóriom, zvládneme štylizáciu v rovine Doxy a pohybujeme sa v nej, posledný stupeň interakcie je súlad medzi našim myslením a tým čo pomenujeme a až potom dospejeme do záverečnej etapy pozície, ktorá je najťažšia a tou je

presvedčovanie. Bez ozrejmenia si problematiky komunikačného modelu a zásad psychosomatických procesov, ktoré s ním súvisia, nedoporučujeme opustiť bázu argumentovania a ísť do presvedčovania. Ak chceme byť v prezentácii našej národnej identity úspešní a prezentovať značku „Slovensko“, musí sa komunikačný model stať súčasťou komunikácie na vyššej úrovni. My tvrdíme, že toto je jeden z kľúčových dôvodov, prečo sme aj v európskom kontexte neznámy pojem.

Stupne komunikácie, ktoré sme vysvetlili, ovplyvňujú komunikačný model, ktorý by sa mal stať základom prezentácie našej národnej identity. V súčasnosti môžeme rétoriku chápať ako súbor jazykových a mimojazykových prvkov, ktorý sa premieta do verbálnej a neverbálnej komunikácie. Je to proces argumentovania a presvedčovania v súlade s názorovou toleranciou.

Jazykový prejav chápeme ako komplex jazykových a mimojazykových prvkov. Ak sa táto kontinuita naruší, tak dochádza k falošnej asociácii, ktorá je signálom neprofesionality. Aby sme sa vyhli tomuto fenoménu, musíme byť stopercentne zrozumiteľní, čo podporuje aj verbálna, vizuálna a akustická zložka. Cieľom moderného jazykového prejavu je štylizovať ho tak, aby zaujal, získal a podnietil k ďalšiemu uvažovaniu pomocou argumentácie a v prvotnej fáze nepúšťať sa do roviny presvedčovania. Základom moderného jazykového prejavu je sugestívnosť a hlavne prirodzenosť.

S negatívnymi procesmi, ktoré by mohli ohroziť psychosomatickú zložku našej osobnosti sa zaoberá psychológia osobnosti. Vzhľadom na zložitosť komunikačného procesu sa budeme v našej práci zaoberať problematikou, sebavedomia a sebaovládania, pričom tieto procesy tvoria zároveň, z pohľadu obsahu, stupne komunikačného modelu. Na lepšie dokreslenie situácie uvedieme výrok: „Kto chce hýbať svetom, nech najprv pohne sám sebou.“ Presne v tomto duchu sa nesie analýza a rozbor nasledujúcich pojmov.

SEBAÚCTA: je proces postavený na poznaní a vedomí si svojich možností, poznanie a vedomie si hranice pokiaľ môžeme ísť. Tieto hranice si v procese vývoja a následnej komunikácie určujeme sami. Ak nám ich určuje a signalizuje okolie je to znak, že sebaúctu nemáme.

Ľudia majú pozoruhodné spoločné schopnosti, ktoré nemôžu byť pokladané za dôsledok kultúry, histórie, jazyka alebo náhody. Zdá sa, že všetci ľudia sú motivovaní vrodenu snahou po sebaúcte, ktorá do značnej miery pomáha rozvíjať súhlas ostatných. Majú teda vrodenu potrebu vzájomne na seba pôsobiť. K sebaúcte prispieva aj to, že závisí na širokej palete naučených

alebo vedome zvolených hodnôt, o ktorých si ľudia oprávnené alebo mylne myslia, že prevyšujú hodnotu ich života. Potreba hodnôt je vrodená, ich náplň nie. (Greenspan, 2008)

SEBAVEDOMIE: procesuálna podstata tohto pojmu je postavená na troch základných faktoroch:

- výzor osobnosti
- vystupovanie osobnosti
- odbornosť osobnosti.

Faktory sú odstupňované induktívnym logickým postupom, od najjednoduchšieho po najzložitejší, ale je medzi nimi vzťah rovnováhy a rovnocennosti a všetky tri plnia dôležitú funkciu budovania sebavedomia.

1. Výzor osobnosti

Faktor rozhodne netreba chápať ako imidž, ktorý podlieha módnym trendom. Výzor osobnosti by sa nemal dostať do konfliktu, rozporu s identitou osobnosti. Treba si uvedomiť premisu – „Ako kto vyzerá, tak taký je.“ Nesnažíme sa násilne zmeniť svoj zovňajšok, lebo to čo sme vytvorili v súlade s duševným vývojom je hodnotné, môžeme to vylepšovať, ale nie zmeniť. Ak náš výzor neodráža naše vnútro, budeme pôsobiť rozporuplne a hlavne nepresvedčivo.

2. Vystupovanie osobnosti

Tvorí obsah neverbálnej komunikácie. Reč tela, mimika a gestikulácia je doplnkom verbálnej komunikácie, ktorá je ťažisková. V procese nácviku budeme pracovať na upokojovaní a statickosti nášho tela a v priebehu jazykového prejavu hľadať svoje osobné a kontextové gesto. Pregnantná, afektovaná a pátosná mimika a gestikulácia signalizuje stratu argumentov a nástup našej emocionálnej podstaty. Problematiku by sme mohli ukončiť výrokom „Menej je niekedy viac“.

3. Odbornosť osobnosti

Je ťažiskový faktor sebavedomia. Vedomosti nadobudnuté štúdiom a poznaním však majú len vtedy význam, keď ovládame tú správnu formu, ktorou ich podať. Preto základom faktoru odbornosti je argumentácia a presvedčovanie, ktoré radíme k objektívnym faktorom a koncentrácia, ktorá je subjektívny faktor. Stupeň koncentrácie závisí niekedy aj od náhodných okolností, ako sú konflikty, choroby, počasie, medziľudské vzťahy.

V súčasnosti je proces argumentácie a presvedčovania v súlade s názorovou toleranciou základom verbálnej a neverbálnej komunikácie. Pojem argumentácia a argumentovanie môžeme považovať za synonymá a je to forma prejavu, ktorá uvádza argumenty ako motívy pre navrhované konanie. Presvedčanie je forma prejavu, ktorou sa usilujeme získať súhlas pre svoj názor na základe argumentov o jeho pravdivosti.

Argumenty sú postavené na sile výrazu, ktorá spočíva v našej odbornosti a vzdelanosti. Ak sa ocitneme v kolíznej komunikácii, v názorových rozporoch, na neistej pôde, ovládne nás pocit zlyhania. Stratu argumentov riešime pomalým vycúvaním z pozície kolízneho dialógu s formuláciami: týmto spôsobom sme sa problémom nezaoberali, pohľad z tejto strany je zaujímavý, pozriem sa na to bližšie. Silný výraz signalizuje stratu argumentov a nástup emocionálnej zložky osobnosti. Signalizuje nepripravenosť, neobornosť, neistotu, čo súvisí s našou teóriou podstaty sebavedomia. V pocite zlyhania sa snažíme zbaviť problému formou osobného útoku, urážok a vulgarizmov. Rovina argumentácie postavená na sile výrazu tvorí základný predpoklad dopracovania sa k názorovej tolerancii.

Proces sebaovládania uzatvára komplex krokov, ktoré smerujú k zvládnutiu komunikačného modelu. Sebaovládanie definujeme ako disciplínu konania, kde ovládame pojmy slušnosť, zdvorilosť a takt aj v praxi. Na prvý pohľad sa zdá, že tieto tri pojmy vytvárajú jednoduchý synonymický rad, ale ich nociónálna podstata je úplne odlišná.

Slušnosť je nám daná a vyjadruje náš vnútorný postoj k okoliu. Jej základy dostávame formou výchovy a tento proces je vlastne ovplyvnený spoločenskou morálkou a jej zásadami.

Zdvorilosť je vyšší stupeň prejavu ľudského konania. Zdvorilosti sa môžeme naučiť. Základ tvorí proces ovládania sa a potláčania našej momentálnej nálady a v tomto procese by sme sa mali naučiť, že nemôžeme prejavovať sympatie a antipatie nášmu okoliu pod vplyvom momentálnej nálady. Ovládame sa až do takej miery, že sme schopní byť zdvorilí k nezdvorilému, v kolíznej situácii, k nižšie postavenému človeku. Slušnosť teda kategorizujeme ako postoj, zdvorilosť ako prejav osobnosti, rovina taktu, ako najvyššia forma disciplíny konania, predstavuje schopnosť osobnosti ako sa vyhnúť rozporom. My môžeme byť slušní, zdvorilí, inteligentní, vzdelaní a predsa všetky atribúty v danom momente zlyhajú a my porušíme hranice taktu. Rovina taktu nemôže slúžiť ako nástroj hodnotenia, lebo ide o momentálne zlyhanie a jej porušenie

sa nedá určiť komplexne, ale môžeme určiť mieru taktu, ktorá závisí od našej schopnosti, pozorovať, kombinovať a samozrejme vhodne narábať so získanými informáciami.

Práve problematikou narábania s informáciami by sme chceli završiť interakciu prezentácie a komunikácie. V medzinárodných dimenziách komunikácie platí zásada, že ak chceme informácie dostávať, musíme sa ich naučiť podávať. Proces výmeny informácií sa nemôže niesť v duchu overenej, alebo neoverenej informácie, ale v pozícii prijatia, alebo odmietnutia danej informácie. Osvojenie si tejto interakcie v intenciách našej národnej identity sa nesie pod silný tlakom návykov, ktoré si nesieme z minulosti a preto si musíme uvedomiť, že platforma, z ktorej by sme sa mohli v našej spoločnosti odraziť, je sformulovaná v duchu „prezentovať znamená komunikovať“.

Literatúra:

- CARBONELL, CH. O. 2003. *Evropské dějiny Evropy. Mýty a základy*. Praha : Univerzita Karlova, Karolinum, 2003.
- DUROSELLE, J.-B. 1992. *L'Europe de 1815 à nos jours*. Paris : PUF, 1992.
- GREENSPAN, A.: *Věk Turbulencí*. Praha : Fragment, 2008.
- GWYNN, A. 1966. *Roman Education from Cicero to Quintilian*. New York, 1996.
- HRUŠOVSKÝ, I. 1975. *Dialektika bytia a kultúry*. Bratislava : Obzor, 1975.
- KRAUS, J. 1981. *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha, 1981.
- KRAUS, J. 1998. *Rétorika v európskej kultúre*. Praha : Academia AV ČR, 1998.
- LUDVÍKOVSKÝ, J. 1927. *Marcus Tullius Cicero: Ukázky jeho spisů rhetorických a folisofických*. Praha, 1927.
- MACHIAVELLI, N. 1986. *Úvahy o vládnutí a vojenství*. Praha. 1986.
- MACHOVEC, D. 1995. *Diogenes Laertios: Životy, názory a výroky proslulých filofofu*. Pelhřimov, 1995.
- PAŠIAK, J. 2004. *Krajina a jej kultúrny potenciál*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 2004.
- PLATON. 1958. *Gorgias*. Praha. 1958.
- QUINTILIANUS. 1985. *Základy rétoriky*. Praha. 1985.
- VELKÝ SLOVNÍK CUDZÍCH SLOV. 1997. *Veľký slovník cudzích slov*. Veľký Šariš : SAMO – AAMM, 1997.